

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه:	نبی‌لو، علیرضا؛ ۱۳۷۱ -
عنوان و نام پدیدآور:	منهاج تربیت؛ ساختار، روش و آموزه‌های تربیتی در نامه ۳۱ نهج البلاغه / علیرضا نبی‌لو؛ نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی.
مشخصات نشر:	قم: دانشگاه معارف اسلامی، انتشارات، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری:	۱۹۶ ص.
شابک:	978-622-5358-37-9
فروست:	مجموعه معارف قرآن و حدیث؛ ۶۴
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبیا
موضوع:	علی بن ابی‌طالب، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - نامه‌ها Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah - Correspondence
موضوع:	علی بن ابی‌طالب، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - نقد و تفسیر Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah - Criticism and interpretation
موضوع:	راه و رسم زندگی (اسلام) Conduct of life - Religious aspects - Islam
شناسه افزوده:	دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی
شناسه افزوده:	دانشگاه معارف اسلامی، انتشارات
رده‌بندی کنگره:	۹۹۳۳۴۸۰ * رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۱۵ * شماره کتاب‌شناسی ملی: ۹۹۳۳۴۸۰

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفن گروه «معارف قرآن و حدیث»: ۰۲۵ - ۳۲۱۱۰۵۶۵

صندوق پستی: ۶۱۷۳ - ۳۷۱۵۵

پست الکترونیکی: tafsir@maaref.ac.ir

منه‌اج تربیت

ساختار، روش و آموزه‌های تربیتی

در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه

علیرضا نبی‌لو

تقدیم به:

ساحت مقدس مولانا امیر المومنین علی علیه السلام

از آن زمان که شنیدم فمّن یمت یرنی

نفس به سینه نمانده دلم مسافر توست

مجموعه معارف قرآن و حدیث / ۶۴

منهاج تربیت: ساختار، روش و آموزه‌های تربیتی در نامه ۳۱ نهج البلاغه

نویسنده: علیرضا نبی‌لو

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها؛ معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

بازبین نهایی: حسین ثنائی / طراح گرافیک: محمدجواد کمالی / صفحه‌آرا: سعید نائینی

ناشر: انتشارات دانشگاه معارف اسلامی / نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۴ * شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰/۰۰۰ تومان / شابک: ۹ - ۳۷ - ۵۳۵۸ - ۶۲۲ - ۹۷۸

کلیه حقوق محفوظ است

■ انتشارات دانشگاه معارف اسلامی: قم، بلوار جمهوری اسلامی، بین کوچه ۴ و ۶، تلفن: ۳۲۱۱۰۵۷۶

پایگاه اینترنتی: www.maaref.ac.ir * نشانی الکترونیکی: tafsir@maaref.ac.ir

سخن آغازین

نامه ۳۱ نهج البلاغه، یکی از ارزشمندترین آثار ادبی و تربیتی امام علی علیه السلام است که به فرزندش امام حسن مجتبی علیه السلام نوشته شده است. این نامه، با محتوایی ژرف و اندیشه‌های بلند، به بررسی مسائل مختلف تربیتی، اخلاقی و اجتماعی می‌پردازد. مفاهیم عمیق و آموزه‌های گران‌قدری که در این نامه نهفته است، همچون نوری فروزان، راهنمای زندگی انسان‌ها می‌شوند.

در این نامه، امام علی علیه السلام با بهره‌گیری از زبان ساده اما عمیق و معانی بلند، به تبیین اصول و روش‌های تربیتی می‌پردازد. این نامه، به مثابه یک دستورالعمل جامع و کامل، راهنمایی برای تمامی کسانی است که به دنبال سعادت و هدایت در زندگی هستند. مباحث مطرح‌شده در این نامه، از تقوا و علم گرفته تا اخلاق و رفتارهای اجتماعی، هرکدام به‌عنوان مسیری روشن برای رشد و تعالی انسان‌ها عمل می‌کنند.

این اثر، نه تنها از جنبه‌های ادبی و تربیتی بلکه از منظر علمی نیز قابل توجه است. امام علی علیه السلام با استفاده از شیوه‌های تربیتی دقیق و مؤثر، سعی در ارائه راهکارهایی برای بهبود و ارتقای زندگی فردی و اجتماعی دارد. بررسی ساختار و روش‌های به‌کارگیری مفاهیم تربیتی در این نامه، می‌تواند به درک عمیق‌تری از آموزه‌های تربیتی امام علی علیه السلام منجر شود و به عنوان الگویی برای تربیت نسل‌های آینده مورد استفاده قرار گیرد.

کتاب حاضر، به قلم حجت‌الاسلام و المسلمین **علیرضا نبی‌لو**، در یک مقدمه و سه فصل تدوین شده است:

فصل اول به بررسی ساختار تربیتی می‌پردازد.

فصل دوم، به تحلیل روش‌های تربیتی امام در دو بخش روش‌های گفتاری و کرداری اختصاص دارد.

فصل سوم به بیان آموزه‌های تربیتی مربوط به مربی و متربی پرداخته است. در پایان ضمن قدردانی از زحمات علمی نویسنده محترم، از خوانندگان ارجمند درخواست می‌شود که نظرات و پیشنهادهای علمی و ارزشمند خود را جهت بهبود و ارتقای این اثر برای ما ارسال نمایند. امید است که با بهره‌گیری از پیشنهادهای شما، شاهد ارتقاء این اثر در چاپ‌های آینده باشیم

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

فهرست مطالب

۵	سخن آغازین
۷	فهرست مطالب
۱۱	پیش‌گفتار

مقدمه: درآمدی بر معنای تربیت

(۲۸ - ۱۵)

۱۵	الف) واژه‌شناسی
۱۷	ب) اصطلاح‌شناسی
۲۳	ج) واژگان مرتبط با مفهوم تربیت
۲۳	۱. تزکیه
۲۵	۲. تأدیب
۲۶	۳. تعلیم

فصل یکم: ساختار تربیتی

(۱۰۲ - ۲۹)

۳۰	الف) زمینه‌سازی
۳۱	۱. شناخت‌بخشی
۳۴	۲. دلپذیر ساختن تربیت

- یک. ایجاد گرایش به مربی ۳۵
- دو. ایجاد گرایش به محتوا ۳۷
۳. بیان ضرورت‌های تربیت و اقناع مخاطب به همراهی ۴۴
- یک. ضرورت تربیت در نوجوانی ۴۴
- دو. ضرورت استفاده از تجربه مربی ۴۷
- سه. ضرورت استوارسازی در برابر آفت‌ها ۵۱
- (ب) تأدیب ۵۳
۱. آغاز مسیر ۵۴
۲. وسیله پیمودن مسیر ۵۹
- یک. توکل و اعتصام به خدای متعال ۶۰
- دو. تمسک به راهبر ۶۳
۳. الگوی رفتاری انسان در طول مسیر ۶۵
- یک. چگونگی رابطه با خدا ۶۶
- دو. چگونگی رابطه با دنیا ۶۹
- سه. چگونگی رابطه با مردم ۷۴
- چهار. چگونگی رابطه با خویشان ۷۷
۴. برانگیختن بیم و امید ۷۹
- یک. یادآوری بُعد طریق و سختی راه ۸۰
- دو. ترغیب و تشویق بر دعا ۸۲
- سه. تحضیض به کسب آمادگی برای مرگ ۸۶
- چهار. تحذیر از رغبت به دنیا ۸۸
- (ج) استوارسازی تربیت و آسیب‌زدایی از آن ۹۱
۱. آسیب‌زدایی از رابطه با خدا ۹۳
۲. آسیب‌زدایی از رابطه با دنیا ۹۳
۳. آسیب‌زدایی از رابطه با خویشان ۹۴
۴. آسیب‌زدایی از رابطه با مردم ۹۵
- پی‌نوشت ۹۷

فصل دوم: روش‌های تربیتی

(۱۳۶ - ۱۰۳)

الف) روش‌های گفتاری	۱۰۴
۱. نرم‌گویی	۱۰۴
۲. سنجیده‌گویی	۱۰۶
۳. ساده‌گویی	۱۰۸
۴. تکرار و تأکید	۱۱۰
۵. تمثیل و تشبیه	۱۱۲
۶. بیان غیر مستقیم	۱۱۵
۷. گریز زدن	۱۱۶
ب) روش‌های کرداری	۱۱۷
۱. مهرورزی	۱۱۷
۲. عبرت‌آموزی	۱۲۰
۳. الگودهی	۱۲۵
۴. موعظه	۱۲۸
۵. فراخوانی به تفکر	۱۳۲
۶. پیشگیری	۱۳۵

فصل سوم: آموزه‌های تربیتی

(۱۹۰ - ۱۳۷)

الف) آموزه‌های تربیتی ناظر بر مربی	۱۳۷
۱. لزوم درک حقایق تربیتی	۱۳۸
۲. شناخت محیط تربیت و توجه به آن	۱۴۰
۳. پیشتازی در تربیت	۱۴۱
۴. توجه همیشگی به تربیت	۱۴۳
۵. شناخت ویژگی‌های مربی و توجه به آن	۱۴۵
۶. واقع‌نمایی	۱۴۷

- یک. بیان محدودیت عُمر و حتمیت مرگ ۱۴۹
- دو. بیان مراتب‌های دنیا ۱۵۵
- ب) آموزه‌های تربیتی ناظر بر مترّبی ۱۶۳
۱. تقوا ۱۶۳
- یک. تعریف تقوا ۱۶۴
- دو. مراتب تقوا ۱۶۵
- سه. آثار تقوا ۱۶۷
۲. دنیاگریزی ۱۶۹
۳. دعا ۱۷۵
۴. مدیریت قلب ۱۸۰
- یک. احیاء ۱۸۱
- دو. امانت ۱۸۲
- سه. تقویت ۱۸۴
- چهار. تنویر ۱۸۴
- پنج. تذلیل ۱۸۵
- شش. تقریر ۱۸۶
- هفت. تبصیر ۱۸۷
- هشت. تحذیر ۱۸۸
- نه. تذکیر ۱۸۸
۵. دل سپردن به خدای متعال ۱۸۹

منابع و مأخذ

(۱۹۱ - ۱۹۶)

پیش‌گفتار

تربیت از بنیادی‌ترین مقوله‌های حیات بشری و بستر نیکبختی و نگونبختی آدمی است و بهروزی و سیه‌روزی انسان، به چگونگی آن وابسته است، بی‌گمان آدمی جز با تربیتی نیک، نمی‌تواند به کمال حقیقی خویش دست یابد و کاخ سعادتش را بنا نهد. ازاین‌رو، پرداختن به تربیت نیک و درست، ماموریتی خطیر و پراج است که هر نسل، نسبت به نسل دیگر باید عهده‌دار آن باشد و به فرموده رهبر کبیر انقلاب اسلامی «اساس عالم بر تربیت انسان است».^۱

گفتنی است برای رسیدن به قله‌های رفیع حیات انسانی، تربیتی ویژه لازم است و با ایدئولوژی‌های دنیاپرستانه مغرب‌زمین هرگز نمی‌توان چنین چشم‌اندازی را در نظر داشت. در این سالیان، رهاورد اندیشه‌های گیتی‌گرایانه غرب چیزی جز تحیر و درماندگی و بی‌هویتی انسان‌ها نبوده است. بر پایه این نگرش، انسان رفتار خویش را تنها به فراخور خواسته‌های مادی و انگیزه‌های نفسانی‌اش سامان می‌دهد و از بازشناسی اصالت و هویت خویش باز می‌ماند و هرچه بکوشد، از عرصه مادی و ای بسا مرتبه حیوانی فراتر نخواهد رفت. درحالی‌که آنچه دارای اصالت است، بُعد روحانی انسان است و جسم او تنها ابزاری است که می‌بایست در خدمت تکامل روح او باشد.

۱. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۴، ص ۱۵۳.

اینک پرسش این است که راه پرورش صحیح انسان و رهایی از این سرگردانی چیست؟ در پاسخ باید گفت درخت تربیت هنگامی به بار می‌نشیند که با انوار منابع وحیانی تغذیه شود و با بهره‌جویی از سرچشمه‌های بیکران حکمت و معرفت که خدای متعال به وسیله پیام‌آوران خویش در اختیار ما نهاده، آبیاری گردد. پس در امر تربیت، آن نظامی رضایت‌بخش و دلپذیر خواهد بود که بر مبانی استوار اسلام بنا نهاده شود و بی‌گمان رساندن انسان‌ها به نیکبختی و سعادت حقیقی، جز از این راه میسر نیست.

از این نکته نیز نباید غفلت کرد که دوره نوجوانی و جوانی، در شخصیت‌بخشی و شکل‌گیری منش هر فرد، دارای جایگاه ویژه‌ای است و از اهمیت بسزایی برخوردار است. افراد در این سن با پرسش‌هایی بنیادین درباره هویت خویش روبه‌رو می‌شوند و شخصیت آنان غالباً به همان شکل که در این سنین نضج می‌گیرد، قوام یافته و پایدار می‌گردد. سخنان گهربار معصومین (علیهم‌السلام) در کنار سیره عملی آن بزرگواران در برخورد با جوانان، به تنهایی برای بیان ارجمندی و اهمیت فصل جوانی کافی است. پس مطالعه و بررسی چگونگی مراقبت و نگهداری از نسل نو، در همه زمان‌ها امری ضروری و بایسته جلوه می‌نماید و بی‌شک برای این فصل مهم حیات، باید نقشه راه ویژه‌ای دارا بود.

ناگفته پیداست دانش‌های بشری اعم از علوم تجربی و انسانی بسیار اندک، ناقص و خطاپذیرند و نمی‌توان به داده‌های آنها دل خوش نمود، از این‌رو باید در جستجوی منبعی خطاناپذیر بود که به سرچشمه وحی متصل است و در پی کسی رفت که تار و پود حقیقت اشیاء برای او نمایان است و راه و رسم تربیت جوان را در مکتب او آموخت.

معارف والای اسلام و رهنمودهای دینی، سرشار از آموزه‌های ارزنده تربیتی است و منابع روایی به روشنی بیانگر اهتمام ویژه معصومین (علیهم‌السلام) به مقوله تربیت است، اما در میان تمامی گزاره‌های تربیتی مأثور از معصومین (علیهم‌السلام)، نامه ۳۱

نهج البلاغه که امیرالمؤمنین علیه السلام آن را خطاب به فرزندان^۱ نگاشته‌اند، از جایگاهی ممتاز برخوردار است؛ به گونه‌ای که با نگرستن به درنمایه این نامه، عالی‌ترین الگوی تربیتی در پرورش جوانان و نوجوانان را می‌توان به نظاره نشست و گزافه نیست اگر هنوز هم آن را بدیع‌ترین برنامه تربیتی برای جوان بنامیم؛ برنامه‌ای زنده و جاودان، زندگی‌ساز و حرکت‌آفرین؛ حرکت از خود به سوی خدا و از هیچ به سوی همه چیز. این نامه بی‌گمان یک منشور جامع تربیتی است که برای کشف نگرش اسلام به امر تربیت، بسیار راهگشاست و اندیشه‌ورزی و ژرف‌نگری در آن، پویندگان این مسیر را به اقیانوسی عظیم از حقیقت و معرفت، رهنمون می‌سازد و افقی گسترده به رویشان می‌گشاید.

هرچند کوشش‌های انجام‌گرفته پیرامون نامه ۳۱ نهج البلاغه، اندک نیست و افزون بر شرح نهج البلاغه که نامه ۳۱ را نیز دربرمی‌گیرند، تک‌نگاری‌های بسیاری در شرح و بسط این نامه به رشته تحریر درآمده است، ولی بیشتر این آثار، تنها به ترجمه و توضیح متن نامه اکتفا نموده‌اند و از ژرف‌نگری در دیگر ابعاد تربیتی نهفته در آن خودداری کرده‌اند و چنین انگاشته می‌شود که بسیاری از ظرائف و دقائق کلمات امیرالمؤمنین علیه السلام در این نگاشته‌ها به روشنی نمایان نگردیده است. در این کتاب، از سه بُعد به بررسی نامه ۳۱ نهج البلاغه

۱. سید رضی رحمته الله علیه در نهج البلاغه و بسیاری دیگر همچون ابن شعبه در *تحف العقول* این نامه را به عنوان نامه امیرالمؤمنین علیه السلام به امام حسن علیه السلام روایت کرده‌اند، ولی در برخی نقل‌ها آن را از وصایای امام علیه السلام به محمد بن حنفیه برشمرده‌اند که ممکن است برخی قرائن نهفته در متن نامه نیز مؤید آن باشد؛ از جمله آنکه این نامه پس از جنگ صفین، در سال ۳۷ هجری نوشته شده است و امام مجتبی علیه السلام در آن زمان ۳۶ ساله بوده‌اند و سن محمد بن حنفیه نیز به ۲۰ سال می‌رسید. امام علیه السلام در فقرات این وصیت می‌فرمایند: «وَأَمَّا قَلْبُ الْحَدَثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ... فَبَادِرْكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُو قَلْبُكَ وَ يَسْتَعْلِ لُبُّكَ»، و چنین تعابیری با سن امام حسن علیه السلام در زمان نگارش نامه، چندان سازگار نیست. (ر.ک: شوشتری، *بهبه الصباغة*، ج ۸، ص ۳۱۲)

پرداختہ شدہ است:

۱. تبیین ساختار تربیتی نامہ و تحلیل و واکاوی آن؛
 ۲. استخراج روش‌های تربیتی موجود در نامہ؛
 ۳. نمایان ساختن برخی نکات و آموزہ‌های تربیتی مہمّ نہفتہ در نامہ.
- در مورد بُعد نخست باید گفت کہ ساختار نامہ ۳۱ نہج البلاغہ، نمایانگر الگویی مناسب برای مراحل تربیت است و یک سیر حرکتی نظام‌مند، بر پایہ شخصیت و ویژگی‌های نوجوانان و جوانان در اختیار مربّی می‌گذارد. ساختار بی‌نظیر آن، از آغاز تا پایان، گام‌بہ‌گام بر پایہ ضمیر مخاطب بنا نہادہ شدہ و سازگاری‌اش با طبیعت و سرشت جوان چنان است کہ روح و جان او را برای پذیرش آموزہ‌های آن فروتن می‌سازد.
- ہمچنین در مورد بُعد دوم باید دانست کہ روش‌های تربیتی برگرفته از این نامہ، از کارآمدترین شیوہ‌ها برای ایجاد پیوند و علقہ میان پدران و فرزندان و نیز مربّیان و متربّیان است و اسلوب پرورش نسل جوان و برخورد تربیتی با آنان را بہ نیکی بہ ما می‌آموزد.
- پیرامون بُعد سوم نیز گفتنی است ژرف‌نگری در ظرائف و دقائق این نامہ، ما را بہ آموزہ‌های تربیتی و ہدایتی فراوانی رهنمون می‌کند کہ آگاهی از آنها، رہ‌توشہ مربّیان و متربّیان در مسیر تربیت خواهد بود.
- در این وجیزہ، بر آنیم تا با بہرہ‌گیری از نامہ ۳۱ نہج البلاغہ در سہ محور یادشدہ، گامی مثبت در مسیر تربیت اسلامی برداشتہ و بہ الگویی ارزشمند در عرصہ تعلیم و تربیت دست یازیم تا در حد توان خویش، فعّالان عرصہ تربیت را یاری نماییم.